

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ

طاهره درگاهی^۱

چکیده:

این پژوهش به بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ در اسلام می‌پردازد. با توجه به عدم بلوغ عقلی و شرعی کودکان، این پژوهش به بررسی دیدگاه‌های فقهی مختلف در مورد انجام عبادات توسط آنان می‌پردازد. مفهوم عبادت تمرینی و تفاوت آن با عبادت کامل مورد بررسی قرار می‌گیرد. آثار روان‌شناختی و تربیتی عبادت تمرینی بر رشد معنوی و اخلاقی کودکان نیز مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، محدودیت‌ها و شرایط انجام این نوع عبادت، از جمله سن مناسب، نوع عبادت و میزان انتظار از کودک، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در نهایت، پژوهش به این نتیجه می‌رسد که عبادت تمرینی، با توجه به شرایط و ملاحظات خاص، می‌تواند نقش مهمی در تربیت دینی و معنوی کودکان داشته باشد.

کلید واژه‌ها: مشروعیت، آثار، عبادت تمرینی، کودکان نابالغ

۱. سطح ۲، حوزه علمیه حضرت ولیعصر عج شهرستان گرمی.

مقدمه:

عبادت، رکن اساسی دین اسلام و سایر ادیان الهی است. تربیت کودکان در مسیر عبادت و ارتباط با خداوند، از اهمیت بالایی برخوردار است، و از آنجایی که کودکان در سنین نابالغی، توانایی درک کامل و اجرای دقیق عبادات را ندارند، مفهوم “عبادت تمرینی” مطرح می‌شود. این نوع عبادت، به منزله‌ی یک تمرین و آماده‌سازی برای عبادت‌های کامل در آینده است. اما مشروعیت و آثار عبادت تمرینی در کودکان نابالغ، موضوعی است که نیازمند بررسی دقیق از منظر فقهی و روان‌شناسی است. این پژوهش، با هدف بررسی ابعاد مختلف این موضوع، به بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ می‌پردازد.

بیان مساله

عبادت به عنوان یکی از ارکان اصلی دین و ارتباط انسان با خداوند، در تمام ادیان الهی مورد توجه قرار گرفته است. در این راستا، تربیت دینی و پرورش حس عبادت‌گزاری از سنین پایین، اهمیت ویژه‌ای دارد. عبادت تمرینی کودکان نابالغ، به عنوان روشی برای آماده‌سازی آن‌ها برای درک و اجرای عبادات در دوران بزرگسالی، اخیراً توجه بسیاری از محققان و والدین را به خود جلب کرده است. تربیت دینی از سنین کودکی، یکی از اصول اساسی در بسیاری از جوامع مذهبی است. عبادت تمرینی نه تنها به کودکان کمک می‌کند تا با اصول دینی آشنا شوند، بلکه موجب شکل‌گیری هویت دینی و مذهبی آن‌ها می‌گردد. تحقیقات نشان داده است که انجام عبادت و شرکت در فعالیت‌های دینی می‌تواند بر رفتار و نگرش‌های کودکان تأثیر مثبت بگذارد. این امر به خصوص در ایجاد حس مسئولیت، صداقت و همدلی در کودکان مؤثر است. عبادت به عنوان یک فعالیت اجتماعی، کودکان را به تعامل با دیگران و جامعه خود ملزم می‌کند. این تعامل می‌تواند مهارت‌های اجتماعی آن‌ها را تقویت کند و احساس تعلق را در آن‌ها ایجاد نماید. عبادت تمرینی می‌تواند به شکل‌گیری عادات مثبت مانند نظم، تمرکز و صبر کمک کند. این عادات در طول زندگی فرد تأثیرگذار خواهد بود و او را برای مواجهه با چالش‌های آینده آماده می‌سازد. با تمرین عبادت، کودکان به تدریج تجربه‌های روحانی و معنوی را کسب کرده و ارتباط عمیقی با خداوند برقرار می‌کنند. در نهایت، بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ، موضوعی است که نیازمند تحقیقات بیشتر و توجه ویژه از سوی والدین و مربیان دین‌پرور می‌باشد. این تجربه می‌تواند به عنوان یک راهکار مؤثر در تربیت دینی کودکان و ایجاد پایه‌ای محکم برای باورهای دینی آن‌ها در آینده عمل کند.

سوالات تحقیق

سوال اصلی:

بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ چگونه است؟

سوالات فرعی:

۱) آیا عبادت تمرینی برای کودکان نابالغ از نظر دینی مشروع است؟

۲) چه آثار روانی، اجتماعی و روحانی بر روی کودکان دارد؟

۳) چگونه می‌توان به بهترین نحو این نوع عبادت را در کودکان نهادینه کرد؟

ضرورت پرداختن به موضوع

ضرورت انجام این پژوهش با توجه به چند عامل اساسی قابل توجیه است: تربیت دینی و آشنا کردن کودکان با اصول مذهبی در سنین پایین از ضروریات هر جامعه مذهبی است. با توجه به اینکه بسیاری از عادات و باورها در دوران کودکی شکل می‌گیرد، ضروری است برنامه‌هایی برای معرفی عبادات به کودکان به کار گرفته شود. عبادت تمرینی به عنوان یک روش پیشگیرانه می‌تواند به ایجاد زمینه‌ای مناسب برای ایمان و ارتباط آن‌ها با خداوند کمک کند. آثار مثبت عبادت بر روی سلامت روانی و اخلاقی انسان‌ها غیرقابل انکار است. تمرین عبادات در سنین پایین، می‌تواند به تقویت ویژگی‌هایی مانند صداقت، نظم، صبر و همدلی در کودکان کمک کند. بررسی آثار این عبادت‌ها می‌تواند به والدین و مربیان کمک کند تا روش‌های مناسب‌تری را برای تربیت اخلاقی کودکان انتخاب کنند. امروزه، جامعه با چالش‌های مختلفی مانند کاهش معنویت و ارزش‌های اخلاقی مواجه است. عبادت تمرینی می‌تواند به عنوان راه‌حلی برای تقویت ارزش‌های دینی و معنوی در نسل جوان عمل کند. این نوع عبادت به کودکان کمک می‌کند تا ارزش‌های مشترکی را با خانواده و جامعه خود تجربه کنند که در نهایت به افزایش نهاد خانواده و جامعه منجر خواهد شد. با توجه به وجود نظریات مختلف در زمینه مشروعیت عبادت تمرینی، اهمیت دارد که والدین و مربیان از این مباحث آگاه شوند. بررسی مشروعیت این نوع عبادت از دیدگاه فقهی می‌تواند به تسهیل تربیت دینی کودکان و اطمینان والدین از جنبه‌های دینی آن کمک کند. آموزش و تمرین عبادات در سنین پایین، می‌تواند زمینه‌ساز تقویت ارتباط معنوی کودکان با خداوند باشد. بررسی آثار روحانی و معنوی این عبادات بر روی کودکان، می‌تواند والدین را در ارتقاء این ارتباط یاری کند و به بهتر شدن کیفیت زندگی روحانی آن‌ها کمک نماید. به طور کلی، بررسی عواملی که به مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ مرتبط است، می‌تواند به توسعه رویکردهای مؤثر در تربیت دینی و اخلاقی آن‌ها کمک کند. شناخت این موارد به والدین، مربیان و جامعه کمک می‌کند تا همگی در ایجاد نسلی متعهد و معنوی مشارکت کنند.

پیشینه تحقیق

با توجه به اهمیت موضوع "بررسی مشروعیت و آثار عبادت تمرینی کودکان نابالغ" تحقیقاتی در این زمینه انجام نشده است، اما با بررسی مواردی مشابه صورت گرفته است. در این بخش، به بررسی اجمالی پیشینه تحقیق در این حوزه می‌پردازیم و جایگاه پژوهش حاضر را در میان مطالعات پیشین مشخص می‌کنیم:

مقالات:

۱. کودکان در مورد خداوند و عبادت او چگونه می‌اندیشند؟، نویسنده: مهر محمدی، مجید؛ مجله: پیوند، خرداد ۱۳۸ - شماره ۳۲۰ (صفحه - از ۱۱ تا ۱) نتایج تحقیقات هارمز که در مورد ۸۰۰۰ نفر از

کودکان ۳ تا ۶ ساله و ۱۲ سال به بالا، بر اساس تحلیل نقاشی انجام شده است، سه دوره رشد (تحول) دینی را در کودکان مشخص می‌کند. بر اساس دیدگاه برخی روان‌شناسان، تحول رفتار دینی مشتمل بر مراحل زیر است: ۱- مرحله رفتاری و تقلیدی (قبل از ۶- سالگی یا قبل از دبستان) ۲- مرحله حسی-عاطفی (۶ تا ۱۱ سالگی) ۳- مرحله عقلانی و برهانی (دوران نوجوانی و تفکر انتزاعی، حدود ۱۱ تا ۱۶ سالگی) - مرحله عرفانی و شهودی (در جوانی و بزرگسالی، از ۱۶ تا ۲۰ سالگی) در مرحله اول (رفتاری و تقلیدی)، کودکان اعمال ظاهری والدین را تقلید می‌کنند. برخی متخصصان علوم تربیتی، بر مبنای نقش مربی، مراحل تربیت دینی را به شرح زیر توصیف می‌کنند: ۱- مرحله انس دینی: این مرحله شامل سال‌های اولیه زندگی است. در این سن، او تصور می‌کند که خدا مثل پدر موجودی قدرتمند است. از ۷ سالگی به بعد خدا را قدرتمندی می‌بیند که ارزش زیادی دارد و ارزش او از والدین هم بالاتر است.

۲. بررسی ابعاد الزام فرزندان نابالغ به تکالیف دینی، نویسنده: موسوی رکنی، علی اصغر؛ خلیلی افراتختی، معصومه؛ ابراهیمی، جواد؛ مجله: پژوهش‌های فقهی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، دوره هشتم - شماره ۲، علمی-پژوهشی (وزارت علوم/ ISC ۳۰ صفحه - از ۱۶۱ تا ۱۹۰) از آن‌جا که تربیت صحیح دینی فرزندان، دغدغه اصلی بسیاری از خانواده‌های مومن در عصر مدرن کنونی است؛ ناگفته اهمیت و ضرورت تحقیق پیش رو واضح و مبرهن است. مقاله حاضر پژوهشی در خصوص ابعاد مختلف عبادت کودکان و الزام ایشان به عبادت از سوی والدین و معیارهای این الزام و محدوده آن از جهت زمان اعتبار و اقدامات مجاز و غیر مجاز والدین می‌باشد. همچنین اقوالی در باب الزام به تکالیف دینی و مشروعیت یا عدم آن بیان شد که نظر منتخب با ارائه اسناد مقبول، نظریه مشروعیت عبادات فرد نابالغ بود که دارای چند اثر می‌باشد. در این پژوهش مختصر، قرآن و سنت پیامبر اکرم (ع) و ائمه معصومین به عنوان منبع اصلی تحقیق بوده و از دلیل عقل در جهت تاکید استفاده شده است که به شناخت زوایای این امر کمک دوچندانی می‌نماید.

۳. تاثیر معارف دینی بر تفکر و عقلانیت کودکان، نویسنده: شیخی یالقوز آغاجی، مجتبی؛ بابائی، محمد؛ شیخی یالقوز آغاجی، عرفان؛ همایش: کنفرانس پژوهش‌های مدیریت، تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت، تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش (۸ صفحه - از ۲۱۱۰ تا ۲۱۱۷) موضوع تاثیر معارف دینی بر تفکر و عقلانیت کودکان، یکی از مسائل اساسی و حیاتی در زمینه تربیت و پرورش کودکان است که بسیار اهمیت دارد. این موضوع با توجه به اهمیت این دوره حیاتی از رشد و توسعه کودکان. نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت‌ها و تفکرات آینده آنان دارد. در دنیای امروز پر از چالش‌ها و مواجهه با انواع اطلاعات و تحولات، آموزش معارف دینی به کودکان، باعث تقویت قدرت فکری و ارتقاء عقلانیت آن‌ها می‌شود. اصول و اخلاقیات دینی «به کودکان کمک می‌کند تا با مسائل و ابعاد مختلف زندگی» با تفکر و ارزیابی منطقی روبرو شوند و تصمیم‌گیری‌های خود را بر اساس اصول و ارزش‌های اخلاقی دینی بگیرند. در این مقاله؛ به

بررسی تاثیر معارف دینی بر تفکر و عقلانیت کودکان خواهیم پرداخت و اهمیت این نقش را در تربیت و پرورش نسل آینده بررسی می‌کنیم. همچنین «عوامل مختلفی که در این فرایند موثر هستند و نقش آموزش معارف دینی به کودکان را بهبود می‌بخشند. نیز به طور مفصل مورد بررسی و بحث قرار خواهند گرفت.

پایان نامه:

۱. تاثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل موثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی، کارشناسی ارشد، ۱۳۸، پدیدآور: محمد زکی دوغان، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، نماز بزرگ‌ترین عبادت برای خدا، و مهم‌ترین سفارش انبیای الهی است، که نقش موثری در ساختار شخصیتی انسان‌ها دارد. در دوران نوجوانی و جوانی که مهم‌ترین دوره شکل‌گیری شخصیت انسان به‌شمار می‌رود، علاوه بر این که دوره بلوغ و تغییرات جسمی و روحی بوده، و همچنین مرحله انتقال از دوران کودکی است، دوره شخصیت‌طلبی، اثرپذیری، علاقه‌مندی به مذهب و بهترین دوره تربیت و هدایت نیز محسوب می‌شود. در این مرحله، عواملی از قبیل خانواده، مربیان، دوستان، محیط زندگی و برنامه‌های تربیتی در شکل‌گیری شخصیت بسیار اثرگذار هستند. در این راستا، نماز به‌عنوان یک برنامه تربیتی مهم می‌تواند آرامش روانی، تنفر از بدی‌ها و رهایی از دام و کید شیطان را به‌همراه داشته باشد. حتی مقدمات نماز مانند وضو نیز اثرات ارزشمندی مانند طهارت روحی و جسمی را در پی دارد. نقش نماز در کیفیت‌بخشی به سایر اعمال، ریزش گناهان، سعادت‌مندی، و صبر و استقامت، از اهمیت بالای آن حکایت می‌کند.

۲. بررسی مولفه‌های تربیت دینی هفت سال اول با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۰، پدیدآور: زهره ترابی، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، هدف این پژوهش تلاش برای استخراج مولفه‌های تربیت دینی هفت سال اول، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام می‌باشد. سوالات تحقیق عبارتند از: ۱- مبانی تربیت دینی هفت سال اول، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام چیست؟ ۲- اهداف تربیت دینی هفت سال اول، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام کدامند؟ ۳- اصول تربیت دینی هفت سال اول، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام چیست؟ - محتوی تربیت دینی هفت سال اول، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام چیست؟ - روش‌های تربیت دینی هفت سال اول و شرایط به کارگیری هر کدام، با نگاه به سنت حضرات معصومین علیهم‌السلام چیست؟ ماهیت این تحقیق، توصیفی تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

۳. نقش رفتارهای عاطفی در تربیت اسلامی کودکان از منظر قرآن و سنت، ۱۳۹، پدیدآور: فاطمه کهزاد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، مجتمع دانشگاهی ولیعصر (عج) - دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، این رساله تلاشی است در زمینه بررسی عوامل رفتاری تربیت عاطفی کودک از دیدگاه

منابع

قرآن کریم

۱. ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، چاپ پنجم، انتشارات المكتبة العلمية، بیروت، ۱۳۹۹ش.
۲. ابن درید، محمد بن حسن، جمهرة اللغة، رمزی بعلبکی، چاپ سوم، انتشارات دار العلم للملایین، بیروت، ۱۴۰۸ق.
۳. ابن سیده، علی بن اسماعیل، المحکم و المحيط الأعظم، چاپ اول، انتشارات دار الكتب العلمية، بیروت، ۱۴۱۰ق.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ پانزدهم، انتشارات دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ق.
۵. ابن إدريس الحلبي، فخرالدين ابو عبدالله محمد بن احمد، السرائر الحاوي لتحرير الفتاوى، چاپ دوم، قم مؤسسه النشر الاسلامي التابعة لجماعة المدرسين، ۹۴۹۰ق.
۶. ابن أبي جمهور، محمد بن زين الدين، عوالي اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، تصحیح و تحقیق مجتبی عراقی، چ اول، دار سیدالشهداء للنشر، قم، ۱۴۰۵ ق.
۷. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، علی اکبر غفاری، چاپ دوم، جامعه مدرسين، قم، ۱۳۶۳ق.
۸. ابن سیده، أبی الحسن علی بن إسماعیل بن سیده المرسى، المحکم و المحيط الأعظم، دار الكتب العلمية منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۱۴۲۰ق.
۹. ابن زهرة الحلبي، حمزة بن علی بن زهرة، غنیة النزوع إلى علمی الأصول والفروع، چاپ سوم، انتشارات مؤسسه الامام الصادق علیه السلام، قم، ۱۴۲۵ق.
۱۰. ابن فهد حلی، احمد بن محمد، عده الداعی و نجاح الساعی، مصحح احمد موحدي قمی، دار الكتاب الاسلامی، اصفهان، ۱۳۶۸ش.
۱۱. ابن ادريس الحلبي، محمد، السرائر الحاوي لتحرير الفتاوى، (سلسله الينابيع الفقهيه) بیروت، مؤسسه فقه الشيعه، الدار الاسلاميه، ۱۴۱۰ ق.
۱۲. ابن حزم، محمد بن داود، المحلی، تحقیق: احمد محمد شاکر، ریاض، دارالفنائس، ۱۴۱۸ق.
۱۳. ابن قدامه، محمد بن عبدالله، المغنی و الشرح الكبير، بیروت، دارالكتاب العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۴. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر و دیگران، البدایة و النهایة، خلیل شحاده و دیگران، بیروت، دار الفكر، ۱۳۸۵ش.
۱۵. ابوجیب، سعدی و دیگران، القاموس الفقهي لغۀ و اصطلاحا، چاپ سوم، جامع فقه اهل البيت عليهم السلام، دمشق، دار الفكر، ۱۴۰۸ق.
۱۶. ازهری، محمد بن احمد، تهذيب اللغة، عبد الكريم حامد و دیگران، قاموس النور ۲، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۰ق.
۱۷. الهی قمشه ای، مهدی، القرآن الکریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، جامع تفاسیر نور ۳، قم، فاطمه الزهراء، ۱۳۸۵ش.

١٨. الحسنی، اسماعیل، نظریه المقاصد عندالامام محمد الطاهر بن عاشور، چاپ دوم، انتشارات المعهد العالمی للفکر الإسلامی، هیرندن امریکا، ١٤١٦ق.
١٩. ابواسحاق الشاطبی، ابراهیم بن موسی، الموافقات فی أصول الشریعة، چاپ پنجم، انتشارات دار الکتب العلمیة، ١٤٢٥ق.
٢٠. اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، چاپ سوم، انتشارات کتابخانه فقاہت، قم، ١٤٢٠ق.
٢١. ابن حمزہ، محمد بن علی الطوسی، الوسيلة إلى نیل الفضيلة، چاپ سوم، انتشارات تاب کتابخانه آية الله عظمی نجفی مرعشی، قم، ١٤٠٨ق.
٢٢. بحر العلوم، محمد بن محمد تقی، بلغة الفقيه، چاپ چهارم، انتشارات مکتبة الصادق(ع)، تهران، ١٤٠٣ق.
٢٣. بهایی، محمد بن عزالدین حسین، جامع عباسی، انتشارات جامعه مدرسين حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ١٤٢٩ق.
٢٤. بحرانی، آل عصفور، حسین بن محمد، الأنوار اللوامع فی شرح مفاتيح الشرائع (للفیض)، چاپ سوم، نرم افزار جامع فقه اهل البيت ٢، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
٢٥. بحرانی، سیدهاشم، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعة، چاپ سوم، کتابخانه حضرت معصومه، نرم افزار جامع فقه اهل البيت ٢، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
٢٦. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، تصحیح و تحقیق مؤسسه آل البيت:، چ اول، مؤسسه آل البيت:، قم، ١٤٠٩ ق.
٢٧. حر عاملی، محمد بن حسن، الفصول المهمة فی أصول الأئمة، چاپ سوم، انتشارات مؤسسه معارف اسلامی امام رضا ع، قم، ١٣٧٦ش.
٢٨. حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ١٤١٦.
٢٩. حلی، ابوالقاسم نجم الدین، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ دوم، نجف: مطبعة الاداب، ١٤١٠ق.
٣٠. حلی، ابوالقاسم، فخر المحققین، محمد بن حسن، إیضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، چاپ اول، انتشارات مؤسسه اسماعیلیان، قم، ١٣٨٧.
٣١. حلی، حسن بن یوسف، قواعد الأحکام، چاپ سوم، انتشارات مؤسسه النشر الإسلامی مجمع مدرسين، قم، ١٤١٣ق.
٣٢. نهج الحق وکشف الصدق، چاپ اول، انتشارات دار الکتب اللبنانی، بیروت، ١٤٢٢ق.
٣٣. منتهی المطلب، مشهد، انتشارات استان قدس رضوی، چاپ اول ١٤١٢ق.
٣٤. إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان، مصحح فارس تبریزیان، چاپ دوم، قم، جماعة المدرسين فی الحوزة العلمیة بقم، ١٣٨٥ش.
٣٥. تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیة، چاپ اول، انتشارات مؤسسه آل البيت علیهم السلام، مشهد، ١٣٨١ش.
٣٦. قواعد الأحکام فی معرفة الحلال و الحرام، چاپ دوم، انتشارات نشر اسلامی جامعه مدرسين، قم، ١٤١٣ق.

۳۷. تحرير الأحكام الشرعية على مذهب الإمامية، چاپ اول، انتشارات مؤسسه آل البيت عليهم السلام، مشهد، ۱۳۷۸ش
۳۸. إيضاح الفوائد في شرح مشكلات القواعد، چاپ اول، انتشارات مؤسسه اسماعيليان، قم، ۱۳۸۷ش.
۳۹. حلى، جعفر بن حسن، شرائع الإسلام في مسائل الحلال والحرام، چاپ دوم، انتشارات مؤسسه اسماعيليان، قم، ۱۴۰۸ق.
۴۰. جرجاني، علي بن محمد، التعريفات، چاپ سوم، انتشارات ناصر خسرو، تهران، ۱۳۸۰ش.
۴۱. جناتي، محمدابراهيم، منابع اجتهاد از دیدگاه مذاهب اسلامي، چاپ دوم، انتشارات كيهان، تهران، ۱۳۷۰ش.
۴۲. حائري، سيد محمد مجاهد طباطبائي، كتاب المناهل، انتشارات نرم افزار جامع فقه اهل البيت ۲، مركز تحقيقات كامپيوتري علوم اسلامي.
۴۳. حلي، أبوالصالح تقی الدين بن نجم الدين بن عبيدالله، الكافي في الفقه، چاپ اول، انتشارات كتبه الإمام أمير المؤمنين عليه السلام، اصفهان، ۱۴۰۳ق.
۴۴. حلي، ابن فهد، المذهب البارع في شرح المختصر، چاپ اول، مصحح: مجتبی عراقی، انتشارات دفتر انتشارات اسلامي وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ۱۴۰۷ق.
۴۵. حلي، نجم الدين جعفر بن زهري، إيضاح ترددات الشرائع، چاپ سوم، انتشارات دارالكتاب اللبناني، بيروت، ۱۴۰۸ق.
۴۶. خويي، محمدتقي، مباني في شرح العروة الوثقى (كتاب النكاح)، چاپ سوم، قم: مؤسسه احياء آثار امام خويي ۱۳۸۴ش.
۴۷. راغب اصفهاني، حسين بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقيق صفوان عدنان داوودي، بيروت، دار القلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۴۸. دهخدا، علي اكبر، لغت نامه دهخدا، انتشارات روزنه، چاپ سوم، ۱۳۷۳ش.
۴۹. زمخشری، محمود بن عمر، اساس البلاغه، چاپ دوم، انتشارات دار الكتب العلمية، لبنان، ۱۴۱۹ق.
۵۰. سيدالرضي، محمد بن حسين، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتي، الهادي، قم، ۱۳۸۷ش.
۵۱. سرخسي، محمد بن احمد شمس الاثمه، كتاب المبسوط، چاپ سوم، انتشارات دارالطبع، بيروت، ۱۴۰۶ق.
۵۲. سبجاني، جعفر، نظام القضاء والشهادة في الشريعة الاسلاميه الغراء، چاپ سوم، انتشارات مؤسسه الإمام الصادق ع، قم، ۱۳۸۵ش.
۵۳. سعدی ابو جيب، القاموس الفقهي لغة و اصطلاحا، چاپ دوم، انتشارات دار الفكر، دمشق، ۱۴۰۸ق.
۵۴. سبزواری، محمد باقر، ذخيرة المعاد في شرح الإرشاد، چاپ اول، انتشارات مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، قم، ۱۳۸۲ش.
۵۵. سبزواری، عبدالاعلی، مذهب الاحكام في بيان الحلال والحرام، چاپ سوم، انتشارات دار التفسير، قم، ۱۴۳۰ق.
۵۶. سلاز ديلمی، ابویعلی حمزه بن عبدالعزيز، المراسم العلوية في الفقه و الأحكام النبوية، چاپ اول، انتشارات المعاونة الثقافية للمجمع العالمي لأهل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۱۴ق.
۵۷. شريفی اشكوری، الياس، فقرات فقهيه، چاپ چهارم، انتشارات آل ايوب، مصحح مهري خوانساري، محسن، قم، ۱۳۸۱ش.
۵۸. صدوق، ابوجعفر محمد بن علي، علل الشرايع، چاپ سوم، انتشارات مكتبة الداوري، تهران، ۱۳۷۸ش.

۵۹. صدوق ابن بابويه، محمد بن علی، الخصال، انتشارات مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه (عجل الله تعالى فرجه الشريف)، اصفهان، ۱۳۹۸ ش.
۶۰. من لا يحضره الفقيه، علی اکبر غفاری و علی اکبر غفاری، گنجینه روایات نور، جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية بقم. مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۶۱. طباطبائی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسين حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۷۴ ش.
۶۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۶۳. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ترجمه هوشمند و محمدی، چ اول، دار الثقلین، قم، ۱۳۷۹ ش.
۶۴. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، تهران، ۱۴۰۷ ق.
۶۵. المبسوط فی فقه الإمامیه، چاپ سوم، انتشارات المكتبة المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية، تهران، ۱۳۸۷ ش.
۶۶. النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، چاپ دوم، انتشارات دار الكتاب العربی، بیروت، ۱۴۰۰ ق.
۶۷. التبیان فی تفسیر القرآن، ذیل نساء: ۱۳، طلاق: ۱، چاپ احمد حبیب قصیر عاملی، بیروت، ۱۳۹۰ هـ قمری.
۶۸. المبسوط فی فقه الامامیه مكتبة مرتضویه، ۱۳۵۱ ش.
۶۹. الخلاف، قم، نشر اسرا، ۱۳۹۰ ش.
۷۰. طباطبائی، سید علی، ریاض المسائل فی تحقیق الأحکام بالدلائل، چاپ اول، انتشارات مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، قم، ۱۴۱۸ ق.
۷۱. طباطبائی قمی، سید تقی، هداية الأعلام إلى مدارك شرائع الأحکام، چاپ سوم، انتشارات محلاتی، قم، ۱۴۲۵ ق.
۷۲. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين و مطلع النیرین، چلپ سوم، انتشارات مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ ش.
۷۳. عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، چاپ سوم، قم، موسسه المارف الاسلامیه، ۱۴۱۳ ش.
۷۴. عراقی، ضیاء الدین، کتاب القضاء (آقا ضیاء)، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، جامع فقه اهل البيت عليهم السلام ۲، چاپ سوم، قم، موسسه معارف اسلامی امام رضا (علیه السلام)، ۱۳۸۲ ش.
۷۵. عاملی شهید اول، محمد بن مکی، القواعد و الفوائد فی الفقه و الأصول و العریة، چاپ اول، انتشارات کتابفروشی مفید، قم، ۱۴۰۰ ق.
۷۶. فاضل هندی، محمد بن حسن، کشف اللثام عن قواعد الأحکام، چاپ سوم، جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۷۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ اول، قم، هجرت، ۱۴۰۹ ق.
۷۸. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحيط، چاپ پنجم، دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
۷۹. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، چاپ دوم، قم، موسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ ق.

۸۰. فیض کاشانی، ملامحسن، الوافی، چاپ سوم، انتشارات کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، اصفهان، ۱۴۰۶ق.
۸۱. قمشه‌ای، محمد علی اسماعیل‌پور، البراهین الواضحات دراسات فی القضاء، چاپ اول، انتشارات محمدعلی اسماعیل‌پور قمشه‌ای، تهران، ۱۳۸۰ش.
۸۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (اسلامیه)، محمد آخوندی و علی‌اکبر غفاری، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۸۰ش.
۸۳. عمیدی، سید عمید الدین بن محمد اعرج حسینی، کنز الفوائد فی حل مشکلات القواعد، چاپ اول، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ق.
۸۴. عاملی، سید جواد، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامة، چاپ اول، انتشارات مؤسسه نشر اسلامی جامعه مدرسین، قم، ۱۴۲۶ق.
۸۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح و تحقیق علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، چ چهارم، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
۸۶. کاشف الغطاء، جعفر، شرح العروة الوثقی، چاپ اول، انتشارات مؤسسه کاشف الغطاء، نجف، ۱۴۲۳ق.
۸۷. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، جمعی از محققان، چ دوم، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
۸۸. مفید، محمد بن محمد، الاختصاص، غفاری، علی اکبر و محرمی زرنندی، محمود، چاپ اول، المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید، ایران؛ قم، ۱۴۱۳ق.
۸۹. موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، مؤسسه اسماعیلیان، قم، چاپ سوم، ۱۴۰۸ق.
۹۰. مجلسی، محمد باقر، مراه العقول فی شرح اخبار آل الرسول (تهران: دارالکتب الاسلامیه) چاپ دوم، ۱۳۸۵ش.
۹۱. محقق کرکی، شیخ نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی، جامع المقاصد، مؤسسه آل البيت، چاپ اول، قم، ۱۳۸۰ش.
۹۲. محقق اردبیلی، مجمع الفائده و البرهان، چاپ دوم، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۹۳. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، «مجمع الفائدة و البرهان چاپ سوم، انتشارات، انتشارات مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۲۵ق.
۹۴. محمد صدر، ماوراء الفقه، چاپ دوم، انتشارات دار الأضواء، هیئه تراث السید الشہید الصدر، بیروت، ۱۴۳۰ق.
۹۵. نراقی، احمد، مستند الشیعه، چاپ سوم، انتشارات مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، قم، ۱۴۱۹ق.
۹۶. نائینی، میرزا محمدحسین، فوائد الاصول، چاپ اول، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۵۵ق.
۹۷. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، تهران، ۱۳۷۴ش.
۹۸. واسطی، زبیدی، حنفی، محب الدین، تاج العروس من جواهر القاموس، چاپ دوم، انتشارات دار الفکر، قم، ۱۳۸۰ش.